

Міністерство освіти України
Ужгородський державний університет

На правах рукопису

Белей Любомир Омелянович

**УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ
АНТРОПОНІМІЯ КІНЦЯ XVIII – XX СТ.**

Спеціальність 10.02.01. – українська мова

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Ужгород – 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального і слов'янського мовознавства Ужгородського державного університету.

Офіційні опоненти — доктор філологічних наук, професор

Єрмоленко Світлана Яківна,

доктор філологічних наук, професор

Лобода Василь Васильович,

доктор філологічних наук, професор

Сабадош Іван Васильович

Провідна організація — Одеський державний університет ім. І.Мечникова

Захист відбудеться 17 квітня 1997 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.15.01.03 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Ужгородському державному університеті (294000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14, ауд. 411).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Ужгородського державного університету (294000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 9).

Автореферат розісланий "12" березня 1997 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,

доктор філологічних наук, професор

Влавер Лавер В.І.

Актуальність теми. Одним з найбільш динамічних напрямів українського мовознавства, як відомо, є ономастика, яка протягом останніх десятиріч досягла вагомих успіхів. Однак не всі розділи цієї дисципліни опрацьовані рівномірно. Якщо антропоніміка, топоніміка, етніміміка, зооніміка – нині вже чітко структуровані галузі ономастичних студій з добре апробованим цілим комплексом методів дослідження, що дозволяють виявляти закономірності становлення та функціонування відповідних онімічних підсистем, то ряд інших розділів української ономастики перебуває лише на стадії становлення. До останніх належить і українська літературно-художня антропоніміка.

Хоч українська літературно-художня антропонімія – це вельми численний і специфічний шар оніміїної лексики, та до поч. 60-х р. ХХ ст. її вивчення зводилося, як правило, до принагідних зауважень щодо історичної достовірності та джерел окремих українських літературно-художніх антропонімів (ЛХА)¹. І тільки розвідки І.Сухомлина та П.Чучки, присвячені літературно-художній антропонімії Т.Шевченка, засвідчили зародження нового напрямку українських ономастичних студій. У 70–80-х р. дослідження української літературно-художньої антропонімії продовжили С.Бевзенко, О.Григорук, В.Лобода, І.Ковалик, Л.Масенко, Т.Черторизька, В.Чабаненко, Я.Януш та ін., об'єктом наукового інтересу яких була літературно-художня антропонімія І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, В.Стефаника, Л.Мартовича, Т.Шевченка, а також української драматургії ХІХ ст. Названі автори добре усвідомлюють специфічну природу ЛХА, а тому їх праці позначені пошуком адекватних прийомів і методів дослідження цього специфічного шару оніміїної лексики. Особливо вагомим у царині української літературно-художньої антропоніміки є доробок Ю.Карпенка, який успішно досліджує проблеми теоретичної, типологічної літературно-художньої антропоніміки та ЛХА окремих українських авторів. Заслугує також схвалення спроба Л.Скрипник

¹ Так скорочено позначаємо терміносполучення *літературно-художній антропонім*.

та Н.Дзятківської (словник-довідник "Власні імена людей") з'ясувати функціонально-стилістичні можливості конкретних іменних варіантів на прикладах української літературно-художньої антропонімії. Успіхом сучасної української літературно-художньої антропоніміки можна вважати й кандидатські дисертаційні дослідження Т.Немировської, О.Немировської та В.Галич, у яких всебічно опрацьовано літературно-художню антропонімію М.Коцюбинського та О.Гончара.

Іntenсивніше, у порівнянні з українською, розвиваються російська, польська, чеська, німецька літературно-художні антропоніміки. М.Карпенко, Л.Колоколова, М.Альтман, В.Михайлов, Е.Магазаник, О.Фонякова, С.Гавор, А.Гурський, Є.Гродзінський, А.Вілкон, М.Кнаппова, Б.Бірус, К.Гутшмідт та ін. не обмежуються лише аналізом антропонімікону окремих письменників, а й вивчають теоретичні проблеми літературно-художньої антропоніміки (значущість ЛХА, джерела експресії, особливості фоносемантики ЛХА, специфічні риси трансонімізації та апелятивізації в літературно-художній антропонімії тощо).

Незважаючи на певні успіхи, доробок ономастів у царині української літературно-художньої антропоніміки незіставний з якісним та кількісним розмаїттям об'єкта дослідження. Сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації численних українських ЛХА, різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів, з'ясування ролі літературно-художньої антропонімії у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови. Розв'язання цих та інших питань набуває особливого значення і для подальшої розробки теорії власної назви взагалі, як і для реалізації таких капітальних тем, як, наприклад, "Слов'янські ономастичні словники". А тому комплексне дослідження української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст., на наше переконання, на-

лежить до числа першочергових завдань української ономастики.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї дисертаційної роботи є дослідити функціональну багатоплановість української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань:

1. Уточнити основні поняття і терміни літературно-художньої антропонімії, звести їх у єдину систему.
2. Виявити специфічні ознаки ЛХА та визначити статус української літературно-художньої антропонімії в національній онімичній системі.
3. Окреслити основні джерела збагачення української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст.
4. Простежити характер впливів літературно-художньої антропонімії на процес формування національного антропонімікону українців.
5. Визначити, як жанр, літературно-художній метод твору та індивідуально-стильові уподобання автора впливають на якісний та кількісний склад його літературно-художньої антропонімії.
6. З'ясувати, як одиниці різних рівнів мови стають експонентами стилістичної значущості ЛХА.
7. Опрацювати функціонально-стилістичну класифікацію ЛХА.
8. Проаналізувати основні функціонально-стилістичні типи українських ЛХА кін. XVIII – XX ст.
9. Розробити періодизацію нової української літературно-художньої антропонімії, а в межах кожного з зазначених періодів простежити магістральні та побічні тенденції розвитку нової української літературно-художньої антропонімії.

Ми не ставили собі за мету описати всі зафіксовані нами ЛХА, а прагнули тільки простежити загальне і часткове, типове й індивідуальне у функціонально-стилістичній еволюції української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст.

Об'єкт дослідження. Об'єктом нашого дослідження є ЛХА, що вживаються в українських оригінальних літературно-художніх текстах різних жанрів кінця XVIII – XX ст.

Дослідження виконано на базі картотеки, що нараховує близько 40 тис. фіксацій ЛХА в оригінальних творах української літератури кінця XVIII – XX ст. При укладенні картотеки ми не обмежувалися вибірковими виписками, а проводили суцільне розписування текстів, щоб виявити всі стилістично значущі варіанти ЛХА, які вживаються в обстежених літературно-художніх творах.

Джерелами фактичного матеріалу в даній роботі послужили різні за жанром оригінальні друковані літературно-художні твори 167 українських письменників кінця XVIII – XX ст. Частково фактичний матеріал збирався нами шляхом анкетування окремих українських письменників (О.Гончар, С.Пушик, М.Рябчук, Р.Федорів та ін.) за спеціально розробленими програмами. Оскільки на мові літературно-художніх творів певною мірою позначається рідна говірка автора, то у виборі текстів для дослідження враховувався й регіональний фактор. Вибір авторів, літературно-художня антропонімія яких піддається аналізу, зумовлювався й тією роллю, яку вони відіграли в історії української літературної мови, а також їх естетичними вподобаннями та ідейно-тематичною специфікою літературних творів. Усе це дало змогу одержати загалом повну картину стану української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII – XX ст.

Наукова новизна. В українському мовознавстві запропонована робота є першою спробою комплексного монографічного дослідження української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII – XX ст. У роботі уточнюються поняття та систематизується вживання термінів літературно-художньої антропоніміки, визначається статус літературно-художньої антропонімії в національному антропоніміконі, встановлюються специфічні ознаки ЛХА, окреслюється джерельна база та ресурси української літературно-художньої антропонімії. Значне місце у ро-

боті відводиться дослідженню функціонально-стилістичних особливостей літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст. у контексті становлення й розвитку нової української літературної мови, робиться спроба виявити впливи літературно-художньої антропонімії на формування й нормалізацію загальнонаціонального антропонімікону українців. Українська літературно-художня антропонімія розглядається в діяchronії з залученням фактів із літературно-художніх антропонімії інших слов'янських, рідше неслов'янських, народів, що дозволяє глибше збагнути еволюцію окремих функціонально-стилістичних типів ЛХА. Крім того, в дисертації розглядається й ряд невирішених дотепер і дискусійних проблем теоретичного характеру, що мають значення для розвитку ономастики як наукової дисципліни, а також для уточнення концепції історії української літературної мови.

Теоретичне значення і практична цінність дослідження полягає в тому, що одержані результати дозволяють: глибше пізнати принципи номінації та макросистему загальнонаціонального і мікросистему літературно-художнього антропоніміконів; уточнити шляхи становлення і розвитку національного антропонімікону; визначити роль літературно-художньої антропонімії як у системі мовностилістичних засобів української мови, так і в історії української літературної мови. Запропонована функціонально-стилістична класифікація ЛХА може бути використана в лексикографічній практиці, при укладанні словників мови українських письменників, а також для практичних рекомендацій письменникам та працівникам ЗАГСів. Матеріали дисертації можуть бути використані у вузівській практиці при підготовці та читанні курсів історії української літературної мови, стилістики, спецкурсів з культури мови та української ономастики, а також при розв'язанні окремих питань правопису українських власних назв.

Методологія та методика дослідження. Методологічну основу дисертації становлять філософські універсалиї про єдність і своєрідність відношень між змістом і формою, суб'єктивним і об'єктивним, емоцій-

ним і раціональним, загальним і частковим.

Основним методом дослідження є описовий, бо тільки шляхом цілісного опису українського літературно-художнього антропонімікону кінця XVIII – XX ст. можна виявити його структуру, з'ясувати, як функціонує система взагалі. Визначення різних стилістичних типів ЛХА здійснюється за допомогою методики контекстуального аналізу. При дослідженні еволюції української літературно-художньої антропонімії вдаємося до порівняльного методу. При визначенні кількісного складу різних стилістичних типів ЛХА застосовуються також прийоми статистичного методу.

Оскільки літературно-художню антропонімію не можна розглядати ізольовано від конкретних культурно-історичних умов, то ми вдавалися до використання прийомів культурно-історичної інтерпретації.

Положення, які виносяться на захист

1. Українська літературно-художня антропонімія – це автономна онімійна підсистема, що функціонує в українських літературно-художніх текстах і якій притаманні такі риси: “свій” об’єкт номінації, вторинність, суб’єктивність, специфічна детермінованість та особлива стилістична навантаженість.

2. Національна специфіка української літературно-художньої антропонімії досліджуваного періоду зумовлюється особливостями культурно-історичного розвитку українського народу в кінці XVIII – XX ст.

3. ЛХА – це власна назва літературного героя, що функціонує в літературно-художньому тексті.

4. Експонентами стилістичної значущості ЛХА виступають як інтра-, так і екстралінгвальні чинники. Вибір конкретних засобів з метою присвоєння певному ЛХА потрібних конотацій здебільшого регламентується українським антропоніміїним узусом, але останній зовсім не виключає авторського йменотворення.

5. За походженням українські ЛХА кінця XVIII – XX ст. поділя-

ються на три групи: а) первинні ЛХА – авторські новотвори; б) вторинні ЛХА – оніми, план вираження яких запозичений авторами з реального антропонімікону; в) терціальні ЛХА – це ЛХА, запозичені з більш ранніх фольклорних чи літературно-художніх текстів.

6. Вплив української літературно-художньої антропонімії на розвиток національного антропонімікону українців проявляється по-різному серед одиниць різних антропоніміїних класів. Найбільш помітним є вплив української літературно-художньої антропонімії на становлення і розвиток офіційного іменника українців. Мінімальним є вплив літературно-художньої антропонімії на розвиток прізвись та імен по батькові, а на традиційні антропоніміїні класи андронімів, патронімів, матронімів українська літературно-художня антропонімія практично не впливає.

7. Універсальною класифікуючою ознакою ЛХА вважаємо їх стилістичну функцію. За стилістичною функцією українські ЛХА розподіляються на чотири групи: нейтральні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні. Зарахування певного ЛХА до одного з функціонально-стилістичних типів не означає відсутності в ньому ознак іншого стилістичного типу, які проявляються меншою мірою. Ознак певного функціонально-стилістичного типу ЛХА набуває завдяки його конкретній стилістичній значущості. Так, характеристичні ЛХА мають чотири види стилістичної значущості: соціальну, національно-регіональну, часову, інформаційно-оцінну. Ідеологічним ЛХА притаманна політико-оцінна стилістична значущість, а дейктичним – власне ідентифікаційна. Стилiстична значущість номiнативних ЛХА обмежується виконанням ними лише ідентифікаційної функції.

8. В історії нової української літературно-художньої антропонімії можна виділити п'ять періодів: 1) літературно-художня антропонімія кінця XVIII – поч. XIX ст.; 2) літературно-художня антропонімія 30-х–50-х р. XIX ст.; 3) літературно-художня антропонімія другої пол. XIX ст.; 4) українська літературно-художня антропонімія поч. XX ст. –

середини 80-х р. XX ст.; 5) українська літературно-художня антропонімія від кінця 80-х р. XX ст.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювалися на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Ужгородського держуніверситету (1985–1996 р.), на засіданні сектора ономастики Інституту української мови НАН України (1992 р.). Матеріали цього дослідження апробувалися на 18 міжвузівських, загальнодержавних та міжнародних конференціях (Ужгород 1988, 1989, 1990, 1991; Київ 1985, 1986, 1989, 1992; Одеса 1990; Львів 1991; Чернігів 1991; Луганськ 1991; Харків 1991; Тюмень 1986; Кошице 1989; Гродно 1989; Москва 1990; Нітра 1994).

Основні положення дисертації викладено у 26 публікаціях загальним обсягом 20,5 друкованих аркушів.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі “Вступу”, трьох розділів: “Теоретичні питання літературно-художньої антропоніміки і місце української літературно-художньої антропонімії в національній онімічній системі”; “Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст.”; “Формування нової української літературно-художньої антропонімії”, “Висновків”, “Індексу українських ЛХА кін. XVIII – XX ст.”, а також “Списку скорочень використаних джерел” та “Літератури”.

ЗМІСТ РОБОТИ

У “Вступі” обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються мета, завдання роботи, характеризуються джерельна база, об’єкт, методологія та методика дослідження, подано основні положення дисертації, що виносяться на захист.

Перша глава “Теоретичні питання літературно-художньої антропоніміки і місце української літературно-художньої антропонімії в національній онімічній системі” складається з шести розділів. У першому з них – “Термін та поняття *літературно-художній антропонім*” зазначається, що в сучасній ономастичній літературі дуже часто ЛХА вва-

жають кожне власне особове ім'я, що вживається в літературному тексті. Нерозрізнення літературного та літературно-художнього текстів як сфер побутування вона зумовлює нерозрізнення або ототожнення ЛХА (власних назв персонажів у художніх творах) та літературних антропонімів (власних особових назв, що вживаються у текстах усіх функціональних стилів української літературної мови), що, в свою чергу, зневиразнює відмінності між літературно-художньою антропонімією та стилістичною антропонімією. До того ж, ЛХА – це не просто антропонім, що вживається у літературно-художньому тексті, а власна назва літературного героя. Власне антропонім називає людину, як правило, реальну, тоді як ЛХА – літературного героя, витвір мистецької уяви. Не усвідомлюючи різниці між об'єктами номінації антропонімів та ЛХА, важко, наприклад, визначити статус власних назв персонажів у фантастичних творах. Хронологічна перспектива реальної антропонімії обмежується сучасністю, бо незнаною є сама людина, скажімо, 3000 року. Літературні герої та їх власні назви творів, дія яких відбувається у тому ж 3000 році, – реальність літератури фантастичного жанру та літературно-художньої антропонімії. Оскільки людина і персонаж як об'єкти номінації – поняття далеко не тотожні, то ЛХА вважаємо власну назву літературного героя, що функціонує в літературно-художньому тексті.

В ономастичній літературі на позначення поняття “власна назва персонажа...” побутує чимало термінів: *літературний антропонім*, *поетичний антропонім*, *поетонім*, *літературно-художній антропонім*, *промовисте ім'я* та ін. На нашу думку, найбільш вдалим, хоч і не бездоганним, є термін *літературно-художній антропонім*, який найповніше передає суть позначуваного поняття, а також має досить тривалу традицію вживання. Від терміна *літературно-художній антропонім* легко утворити назву розділу ономастики, який займається вивченням літературно-художньої антропонімії – *літературно-художня антропоніміка*, що в результаті не порушує усталеної системності української

ономастичної термінології.

У другому розділі “Статус української літературно-художньої антропонімії в національній антропосистемі” визначається якісний рівень системних зв'язків літературно-художньої антропонімії з рештою онімічної лексики української мови.

У третьому розділі “Типи літературно-художніх антропонімів” обґрунтовується теза, що універсальною класифікуючою ознакою ЛХА слід вважати їх стилістичну функцію. За стилістичною функцією українські ЛХА розподіляються на чотири групи: номінативні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні. Зарахування певного ЛХА до одного з функціонально-стилістичних типів не означає відсутності в ньому ознак іншого стилістичного типу, які проявляються меншою мірою. Ознак певного функціонально-стилістичного типу ЛХА набуває завдяки його конкретній стилістичній значущості. Так, характеристичні ЛХА мають чотири види стилістичної значущості: соціальну, національно-регіональну, часову, інформаційно-оцінну. Ідеологічним ЛХА притаманна політико-оцінна стилістична значущість, а дейктичним – власне ідентифікаційна. Стилiстична значущість номінативних ЛХА обмежується виконанням ними лише ідентифікаційної функції.

Запропонована класифікація ЛХА за стилістичною функцією ґрунтується на принципі стилістичної домінанти. Інакше кажучи, ми передбачаємо такі випадки, коли ЛХА буде властива двояка, рідше трояка стилістична значущість одного, двох або й трьох різних стилістичних типів. Так, наприклад, ЛХА *Скшембжиховський* є національно та соціально значущий: засвідчує польське та шляхетське походження денотата. ЛХА *Маледикт Плосколоб, Наум Безумович* (І.Франко) зарахуємо до дейктичних за їх основною функцією – однозначна вказівка на реальних прототипів персонажів – редактора газети “Слово” Венедикта Площанського та редактора журналу “Наука” Івана Наумовича. Однак ЛХА *Маледикт Плосколоб, Наум Безумович* містять ще й авторську характеристику інтелектуальних можливостей

денотатів. Отже, зарахування певного ЛХА до одного з функціонально-стилістичних типів не означає відсутності в ньому ознак іншого стилістичного типу, які можуть проявлятися меншою мірою.

Іншою універсальною ознакою ЛХА, що може бути покладена в основу класифікації української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст., є ознака хронологічна, тобто українські ЛХА можна поділити за часом їх появи.

Виділення окремих періодів у історії розвитку української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст. ґрунтується на визначенні домінантних інтегральних ознак, характерних для літературно-художнього антропонімікону певного періоду. Так, характерними ознаками української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – поч. XIX ст. є: орієнтація на вузько локальний народнорозмовний антропонімікон; низька питома вага інформаційно-оцінних ЛХА; стилістично недиференційоване вживання нейтральних і експресивних, загальнонаціональних і регіональних антропонімів.

У четвертому розділі “Джерельна база української літературно-художньої антропонімії” зауважується, що специфічна природа літературно-художньої антропонімії передбачає значно ширшу її джерельну базу, ніж у решти онімійної лексики. Вивчення джерельної бази української літературно-художньої антропонімії не треба зводити лише до визначення “першоджерел” ЛХА, а необхідно простежити всі етапи на шляху набуття ним статусу ЛХА. Залежно від шляху виникнення певного ЛХА, ми пропонуємо розрізняти первинні, секундарні й терціалні ЛХА.

Первинні ЛХА – це авторські неологізми, більшою чи меншою мірою орієнтовані на загальнонаціональний антропоніміїний узус. Характерною ознакою первинних ЛХА є те, що вони творяться у тексті літературно-художнього твору шляхом одночасної онімізації апелювання чи довільного звуко-(букво-)сполучення та присвоєння їм статусу ЛХА. Напр.: *Тема Касальська, товариш Бе* (М.Хвильовий), *Затулідір-*

ковський (О.Чорногуз), *Тумана* (С.Пушик), *Ренегат* (Р.Федорів), *Тризубенко* (Ю.Тарнавський) та ін.

Для первинних ЛХА процеси онімізації та присвоєння статусу ЛХА первісно неонімічній одиниці є не лише одночасними, а й взаємодетермінованими. Всякий первинний ЛХА є неологізмом не лише в літературно-художній, а й у загальнонародній антропонімії.

Домінантним типом в українській літературно-художній антропонімії є секундарні, або вторинні, ЛХА. Це ЛХА, план вираження яких запозичений авторами з реальної антропонімії. У літературно-художньому тексті вони з власної особової назви перетворюються у власну назву персонажа. Напр.: *Мусій* Вернигора (І.Котляревський), *Катерина*, *Катря* (Т.Шевченко), *Хома* Хаєцький (О.Гончар), *Мазепа*, *Мотря* (Б.Лепкий) та ін.

Терціальні ЛХА – власні назви літературних героїв, запозичені з більш ранніх фольклорних чи літературно-художніх текстів, що, як правило, мають постійне онімічне значення. Інакше кажучи, терціальні ЛХА творяться шляхом запозичення структури та онімічного значення іменувань особливо популярних фольклорних чи літературних персонажів для номінації нових літературних героїв. Напр.: *Маруся Богуславка* (“Маруся Богуславка”), *Маруся Шурай* (“Ой, не ходи, Грицю...” М.Старицький), *Маруся Чурай* (“Маруся Чурай” Л.Костенко), *Байда* (“Князь Єремія Вишневецький” І.Нечуй-Левицький), *Катря* (“Данило Гурч” М.Вовчок; “Тестамент” М.Грушевський; “Морозенко” П.Мирний; “Облога Буші” М.Старицький; “Одавали Катрю” Гр.Тютюнник та ін.).

Терціальні ЛХА можна поділити на дві групи: а) фольклорного та б) літературного походження. Виділення в окрему групу терціальних ЛХА, крім іншого, допомагає глибше пізнати природу літературно-художньої антропонімії як автономної онімічної підсистеми, що виявляє здатність до самовідтворення.

У п'ятому розділі “Ресурси української літературно-художньої ан-

тропонімії” аргументується положення, що протиставлення різних варіантів ЛХА або ЛХА і реальних антропонімів на фонетичному, морфологічному, словотворчому, лексичному та синтаксичному рівнях української мови виступає головним інтралінгвальним чинником, що забезпечує широкі функціонально-стилістичні можливості ЛХА.

Фонетичні ресурси української мови використовуються передусім для функціонально значущої трансформації структури ЛХА. Функціонально значущою структура ЛХА стає у випадках, коли вона містить регулярні чи факультативні діалектні зміни (*Гілько (Ілько), Левонтій (Леонтій), Левантіна (Валентина), Завіруха (Завірюха)* тощо) або коли піддається оказіональній макаронізації (*Макотра, Дурінда, Мусей Сопелка, Білоконь*). Стилістично нейтральним еталоном виступають ЛХА, фонетична структура яких у першому випадку не суперечить нормам української літературної мови, а в другому – української мови взагалі.

Поодинокі випадки функціонально релевантного використання морфологічних ресурсів української мови в літературно-художній антропонімії стосується передусім словозміни. Наприклад, діалектні форми кличного відмінка ЛХА типу *Іва, Оле, Васи* виступають ефектним виразником карпатського колориту. Українські сатирики нерідко обігрують родову омонімічність флексії *-а* у власних іменах (пор.: “Що *Микола*, то *Микола* / *Правдива Микола!*.. / *Щоби тобі волосок!*... / *Вся борода гола!*” (С.Руданський). Умовна номінація значної кількості персонажів ЛХА у формі множини створює типізуючий ефект, а самі ЛХА у формі множини наближує до апелютивів. Пор.: “Хай же знає все людство і хай знають всі *Кравченки, всі Чумакови, Труханови, Гетьмани...*” (О.Довженко).

Словотворчі ресурси української літературно-художньої антропонімії передусім виступають виразником емоційності. ЛХА-квалітативи здатні відтворювати широкий спектр конотацій: від зневажливих до пестливих, а також відтворювати психічний стан мовця. Напр.: “А *Ан-*

на, – ну ще тота *Аннище* одна...” (І.Франко); “Моя *Галочка!* Моя голубонька сивенька” (П.Мирний).

Специфічні антропоніміїні суфікси виступають нерідко єдиним мовним засобом, що засвідчує національну належність денотата. Пор.: “Уже коли ти був *Золотаревським*, то *Золотаренком* ізнов не будеш!” (П.Куліш). Іншомовні антропоніміїні форманти у поєднанні з українською антропоосновою творять “креольські” ЛХА, які вказують на національне ренегатство їх носіїв та, як правило, на належність денотатів до соціальної верхівки суспільства: “По-нашому, по-козацькому і балакать соромитися, уже за москаля закандзюбився! І пишеться не *Щербосьорба*, а *Щербосьорбов*” (В.Мова).

У сферу літературно-художньої антропоніміїної творчості можуть залучатися цілком не антропоніміїні форманти та моделі: письменник може утворювати ЛХА на базі фразеологізмів чи словосполучень, найрізноманітніших за структурою і складом компонентів: *М'ясо-рибська*, *Пилип Конопельський* (А.Крижанівський), *Затулідірковський* (О.Чорногуз), *Безстріхихата* (О.Вишня).

На лексичному рівні української мови реалізація стилістичних функцій ЛХА зводиться передусім до ідентифікації національної (регіональної) належності денотатів через присвоєння їм іменувань, що однозначно репрезентують відповідну лексичну систему. Так, персонажі-українці переважно іменуються українськими антропонімами (*Чіпка Варениченко*, *Максим Козаченко*, *Василь Горпини Галайдихи*), німці – німецькими (*Вольф Шмідт*, *Фріц Шумахер*), французи – французькими (*Жан*, *Франсуа*) і т. д.

Характеристика денотата-персонажа лексичними засобами відбувається завдяки відновленню доантропоніміїного значення ЛХА на основі асоціативних зв'язків. Письменники часто вдаються до індивідуально-авторських переносів дооніміїного значення ЛХА (метафора, метонімія) або ж пов'язують окремі ЛХА певного твору синонімічними чи антонімічними зв'язками. Т.Шевченко, наприклад, у процесі роботи

над поемою "Гайдамаки", щоб витримувалася стрункість синонімічного ряду прізвищ, які побратими хотіли присвоїти Яремі, змінює перший варіант *Єсаул* на *Біда*, і в результаті постає *Біда – Голий – Галайда*.

Синтаксичні ресурси в українській літературно-художній антропонімії використовуються здебільшого для повнішої характеристики персонажів. Синтаксичні антропонімії моделі іменувань персонажів у конкретному просторовому чи хронологічному контексті здатні констатувати національну належність або соціальний статус денотатів. Пор.: "Був *Чіпка*, а став *Никифор Іванович*... Що то значить – гроші!" (П. Мирний); "Ні, вже його тепер ніхто не зве *Іванцем* (...), тепер він уже *Іван Мартинович Брюховецький*" (П. Куліш).

Окрім власне лінгвальних засобів, до набуття ЛХА функціонально-стилістичної значущості можуть спричинятися й фактори екстралінгвальні: у літературно-художніх текстах нерідко обігруються народні звичаї та мотиви присвоєння імен чи прізвищ, використовуються дані про популярність окремих імен тощо.

У шостому розділі "Вплив української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII – XX ст. на розвиток української антропосистеми" зазначається, що роль української літературно-художньої антропонімії у процесі розвитку національного антропонімікону стає помітнішою з початком становлення нової української літературної мови. Адже в кінці XVIII – першій половині XIX ст. нова українська літературна мова функціонувала в рамках чи не єдиного стилю – літературно-художнього, важливим компонентом якого є літературно-художня антропонімія.

У другій главі "Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII – XX ст." проаналізовано виражальні можливості ЛХА кожного з чотирьох функціонально-стилістичних типів.

Визначення номінативних ЛХА слід проводити лише стосовно конкретного літературного твору, зважаючи на: 1) усі компоненти ен-

циклопедичної характеристики денотата; 2) часову та просторову співвіднесеність ЛХА конкретному антропонімійному узусу. Інакше кажучи, процедура виділення нейтральних ЛХА має два етапи. Спочатку слід з'ясувати, чи в структурі ЛХА наявні експоненти бодай одного з компонентів енциклопедичної характеристики денотата. ЛХА, доантропонімна семантика та структура яких "не підтверджує" жодного з компонентів енциклопедичної характеристики денотата, можна вважати *номінативними*, або *первинними номінативними* ЛХА. У літературно-художніх текстах, написаних на історичному чи регіональному матеріалі, процедура визначення номінативних ЛХА повинна враховувати об'єктивні функціональні трансформації літературно-художньої антропонімії цих творів. Адже історичний чи регіональний колорит має стати іманентною ознакою й літературно-художньої антропонімії цих творів. Всякий ЛХА історичного твору повинен бути хронологічно значущим, а в творі, присвяченому, наприклад, життю гуцулів, всякий ЛХА має бути регіонально (діалектно) репрезентативним. У творі про життя дохристиянської Русі будуть вживатися тільки язичницькі імена та прізвиська, абсолютна більшість яких нині втрачена (пор. романи І.Білика "Меч Арея", "Похорон богів"). Подібно в "Тінях забутих предків" М.Коцюбинського чи в "Довбуші" Г.Хоткевича явно домінує специфічна гуцульська антропонімія. За таких обставин важко заперечити той факт, що тут відбувається уневираження, нейтралізація хронологічної чи регіональної значущості ЛХА, які в контексті названих творів набувають ознак *вторинних номінативних* ЛХА.

Абсолютна більшість ЛХА вводиться письменником у текст літературного твору як номінативні, і тільки з розвитком сюжетних перипетій частина ЛХА змінює чи розвиває свою стилістичну функцію. Так, наприклад, в оповіданні О.Кобилянської "Valse melancholique" ЛХА *Софія Дорошенко* вводиться як номінативний: "*Софія Дорошенко*", – прочитала вголос крізь густий чорний велон (...), а відтак оглянула цікаво білет на всі сторони... Був вузької продовгуватої форми з

золотими берегами. На нім не було нічого написано, і лише ледве замінний тонкий запах фіалковий ішов від нього". З розвитком сюжетної лінії, коли читач довідується про глибокий український патріотизм та освіченість героїні, ЛХА *Софія Дорошенко* стає характеристичним: відроджується доантропонімна семантика імені *Софія* "мудрість", а прізвище *Дорошенко*, з нетиповим для Західної України суфіксом *-енко*, яке до того нагадує ще й про славного гетьмана *Дорошенка*, характеризує суспільно-політичні погляди денотата.

Серед характеристичних ЛХА пропонуємо розрізнити національно/регіонально, соціально, хронологічно значущі ЛХА, а також експресивно-оцінні та інформаційно-оцінні ЛХА.

Українська літературно-художня антропонімія виступає важливим мовностилістичним засобом у творенні як українського, так і неукраїнського (німецького, польського, єврейського, російського тощо) колориту творів, а також часто єдиним ідентифікатором національної чи регіональної належності персонажів-денотатів. Український антропонімічний фон, у порівнянні з інонаціональним, відзначається деталістичністю, кількісним багатством та структурним різноманіттям, що часто проявляється у відтворенні не тільки типових загальнонаціональних рис української антропонімії, а й регіональних особливостей.

У функції загальнонаціональних ЛХА найчастіше виступають офіційні іменування та народнорозмовні антропоніми, в структурі яких наявні діалектні риси, що не є специфічними для якогось конкретного діалекту. Пор.: *Роман Орляченко*, *Віра Баглай* (О. Гончар), *Ригориха*, *Ригор* (Ю. Яновський), *Левондій*, *Оляна*, *Симін* (Гр. Тютюнник) та ін.

ЛХА-регіоналізми здебільшого містять у своїй структурі специфічні діалектні риси (фонетичні, лексичні, рідше словотворчі чи морфологічні). Напр.: *Штефан*, *Маруня*, *Доця*, *Оле*, *Васи*, *Моріка*, *Шоні*, *Лібаня*, *Легезаня* та ін.

У ЛХА, якими іменуються персонажі-неукраїнці, спостерігається прагнення авторів максимально узгодити структуру цих утворень з

основними фонетичними чи словотворчими особливостями мови нації, до якої належить денотат: *Сігізмунд Бонковський, Гольдкремер, Вася Сидоров, Пал Палич, Сулейман, Ілона* тощо.

Дослідження показало, що ЛХА виступають найбільш репрезентативним мовностилістичним індикатором часу. Будучи панхронічною за своєю природою, українська літературно-художня антропонімія покликана однозначно корелювати з конкретним історичним періодом або з ірреальним часом. Наприклад, І.Франкові від 70-х р. XIX ст. до 1916 р. вдалося створити літературно-художню антропонімію, що віддзеркалювала український антропонімікон XIII ст. ("Захар Беркут"), XVII ст. ("Хмельницький і ворожити"), XVIII ст. ("Кам'яна душа"), XIX ст. ("Борислав сміється").

Хронологічно значущі ЛХА поділяємо на такі види: ЛХА-історизми, ЛХА-футуризми, ахронічні ЛХА. Серед ЛХА-історизмів розрізняємо назви реальних чи легендарних історичних осіб, які жили в той час, коли відбувається дія твору. Напр., Осмомисл, Василько (Р.Федорів), Константин Острозький, Герасим Смотрицький, княжна Гальшка (А.Чайковський). Решта ЛХА-історизмів твориться письменником за законами історичної антропонімії. Так, у романі В.Малика "Черлені щити", дія якого відбувається в 1184 р., цілком правильно показується двоїменність героїв: "під охрестив *Іваном*, а люди прозвали *Живосилом*". А І.Білик у романі "Меч Арея", щоб підкреслити новизну й очевидну гетерогенність християнства для слов'ян V ст., називає усіх християн-неофітів неадаптованими грецькими іменними варіантами на зразок *Еутихій*. При творенні історичного колориту певної доби ЛХА-історизми виступають одним із головних мовностилістичних засобів, тому серйозні помилки і прорахунки автора у творенні часово репрезентативної літературно-художньої антропонімії зводять нанівець ідейно-естетичну вартість твору.

У доборі ЛХА фантастичних творів спостерігається така тенденція: у творах, де дія відбувається в недалекому майбутньому, здебіль-

шого вживаються сучасні імена, хоч переважають германські. Пор.: *Поля, Богдан, Сев, Майкл, Генрі* (Ю.Яновський). У творах, присвячених більш віддаленій перспективі, вживаються, як правило, штучно-творені, ірреальні імена. Напр.: *пані Бо, Ол, Пупка* (О.Покальчук), *Сірбе, Тун Ріц* (В.Положий).

Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII – XX ст. репрезентує загалом увесь об'єктно-віковий та соціальний спектр українського суспільства. ЛХА на зразок *Дзвонарівна, Дзвонариха* (М.Старицький), *Череванівна, Череваниха, Шрам, Шраменя, Шраменко* (П.Куліш) мають не тільки об'єктно-вікове значення, а й вказують на сімейний стан їх носіїв. Такі ЛХА віддзеркалюють соціальну диференціацію реального антропонімікону. До соціально значущих належать ЛХА, що утворюються за соціально нерелевантними антропомоделями, але в тексті наповнюються конкретним соціальним змістом з метою чіткої соціальної ідентифікації денотата. Ми спостерегли чимало випадків, коли первісно нейтральні, типові селянські прізвища на зразок *Голий, Гнида* відновлюють допрізвищеву експресивність, з якою пов'язана конкретизація їх соціального змісту: із селянських вони перетворюються в так звані куркульські або бідняцькі. Окрему групу соціально значущих ЛХА становлять утворення з відновленим доонімним значенням, що не лише ідентифікують соціальний статус денотата, а й містять його експресивну оцінку. Пор. начальник залізничної станції *Семафоренко* (С.Черкасенко), комісар полку *Гетьман* (О.Довженко), солдат *Козаков* (О.Гончар), чекіст *Расстреллі* (В.Ковтун). Акцентуація соціального засобами антропонімії часто відбувається через національну характеристику чи експресивну оцінку денотата. Вибір конкретних мовностилістичних засобів для соціальної характеристики денотатів, а також питома вага соціально значущих ЛХА визначається не стільки стильовими особливостями автора, скільки його суспільно-політичним кредо.

Українські ЛХА кін. XVIII – XX ст. репрезентують увесь спектр

емоційно-експресивних оцінок: від інтимно-пестливих до зневажливо-зрублених. Правильність визначення експресивності конкретного ЛХА залежить від точності встановлення емоційного "нуля" в літературно-художній антропонімії, тобто визначення кола емоційно нейтральних ЛХА. Емоційно нейтральними вважаємо такі ЛХА, які, незважаючи на структуру, в певному літературному тексті позбавлені будь-яких експресивних конотацій. "А мене по-різному: як не сердяться – *Яринкою*, а як сердяться – *Оришкою*" (М.Стельмах); "Тим часом *Шахай* частував гостей: братів *Шворнів* – розумного *Сеньку* і прищелепкуватого *Митьку*" (Ю.Яновський); "Йому вісімдесят три роки, а він – *Іванко*. По іншому ніхто й ніколи не кликав" (Ю.Станинець).

ЛХА з моно- та поліморфними суфіксами виражають меліоративність I–II ступенів. Пор.: "*Васильку*, голубчику, соколику мій! Так це правда, що ти мене любиш?" (Г.Квітка-Основ'яненко). Для вираження пестливості чи інтимності найвищого, III ступеня, використовують індивідуальні новотвори, що вживаються і в реальній антропонімії, або ж письменник створює особливо напружену психологічну ситуацію, всю експресивність якої акумулює традиційний демінутив. Часто ЛХА III ступеня експресивності, окрім меліоративних конотацій, є ще виразниками інших почуттів (страху, розгубленості, відчаю, розпуки тощо). Напр., "А-а! А-а! Сину мій, *Миколчику!* То тебе вже більш ніколи не буде, сину мій!" (М.Івченко); "*Михайле, Михайлику!* На кого ти мене покидаєш?" (І.Франко).

Пейоративна експресивність може виражатися не лише зрублено-зневажливими іменними варіантами (*Аннище, Антошило*), а й прізвищами, прізвиськами на зразок *Хекало, Гнида*.

Стилістично найзавантаженішими, без сумніву, виступають інформаційно-оцінні ЛХА. Їх добирають або штучно утворюють за взірцем власне антропонімів. Завдяки частковому або навіть повному відродженню доантропонімійної семантики інформаційно-оцінні ЛХА здатні набувати практично необмежених характеристичних можли-

востей, що, в свою чергу, й зумовлює їх виняткову стилістичну роль у літературно-художньому тексті.

Інформаційно-оцінні ЛХА можуть мати як пряме, так і переносне (метафоричне, метонімічне) доантропонімне значення. Пор.: *філософ Любомудр, радник Радило, лихвар Загреба, наречений Завіновський, гульвіса Прогульбицький, бідняки Синиця, Скрегота, сільські п'явки Рябина, Коростенко, Шашло* і т. п. ЛХА з прямим доантропонімним значенням часто притаманна тенденційна характеристичність або надмірна експресивність. Тому з кількісно домінантного та жанрово регламентованого типу ЛХА в українській літературно-художній антропонімії поч. ХІХ ст. вони стають нечисленими і жанрово регламентованими в українському літературному антропоніміконі др. пол. ХІХ ст. Натомість інформаційно-оцінні ЛХА з переносним доантропонімним значенням уже в др. пол. ХІХ ст. стають одним з головних мовностилістичних засобів характеристики денотата, що засвідчує функціонально-стилістичну зрілість та довершеність системи української літературно-художньої антропонімії цього періоду. Напр., польський патріот *Валігурський* (І.Франко), поміщики-псевдодемократи *Коростенко, Самоцвіт* (В.Винниченко), *Аркадій Малина* (М.Коцюбинський); селяни-бідняки *Волик* (М.Коцюбинський), *Сурма* (І.Карпенко-Карий) та ін.

Особливе місце серед інформаційно-оцінних посідають ЛХА-символи, доантропоніміяна семантика яких уже сформованою запозичується з конкретним ЛХА з давніших літературних текстів. Напр., у новій українській літературно-художній антропонімії традиція вживання ЛХА *Катря* бере початок від поеми Т.Шевченка "Катерина". Під впливом Кобзаря у творах Марка Вовчка "Данило Гурч", М.Старицького "Облога Буші", Панаса Мирного "Морозенко", М.Грушевського "Тестамент", О.Гончара "Циклон", М.Стельмаха "Правда і кривда", О.Ольжича "Муки Святої Катерини", Гр.Тютюнника "Одавали Катрю" та інших ЛХА *Катря* став символом трагічної долі української

жінки. ЛХА-символи можна кваліфікувати проміжною ланкою одного з можливих шляхів апелятивізації ЛХА.

Диференційною ознакою ідеологічних ЛХА є те, що їх характеристичність чи, радше, оцінність не має підтвердження в енциклопедичній характеристиці денотата, вона присвоюється ЛХА з суб'єктивно-політичних міркувань.

В українській літературно-художній антропонімії появу ідеологічних ЛХА можна віднести на кінець 20-х – початок 30-х років нашого століття. Спершу ознак ідеологічних ЛХА почали набувати імена відомих політичних діячів, тодішніх керівників компартії та держави. Ідеологічні ЛХА цього типу багато в чому нагадують теоніми. Напр.: "Ой *Сталіне* рідний, в роботі радієм: ми знаєм безсмертне учення твоє" (П.Тичина) та ін.

Ідеологічні ЛХА виникали і внаслідок вульгарно-соціологічних тлумачень походження деяких традиційних українських прізвищ: "*Цаберябий?* Звідки? Чому так, а не інакше? Колись, мабуть, пани для сміху записали його так у свої кріпосницькі реєстри, зрівнявши людину з волем, і так несуть з покоління в покоління це ймення" (О.Гончар).

Досить популярними, зокрема в повоєнний період, стали ідеологічні ЛХА-пейоративи, утворені на базі німецьких апелятивів, або ж "гібридні" прізвища, в яких українська антропооснова поєднувалася з німецьким чи румунським антропоформантом. Пор.: німецькі солдати *Езель-Вольф*, *Хамке*, *Стереке*, *Сукенцуцке*, *Передеримутер*; румунські солдати *Сволоческу*, *Гнусеску*, *Дрянеску* тощо.

Основна функція дейктичних ЛХА – вказувати на реальних прототипів літературних персонажів. Тобто дейктичні ЛХА можуть виступати одним із мовностилістичних засобів іносказання – езопової мови. В одних випадках, щоб формально заперечити зв'язок літературного персонажа з певною реальною особою, автори вдаються до трансформації структури іменувань прототипів або "під певну реальну особу" утворюють квазіхарактеристичні ЛХА. Проте такі ЛХА в літературно-

художньому тексті виконують лише дійктичну функцію. Напр.: родина *Кульчицьких* (Крушельницьких) (О.Олесь), *Жалівницький* (Кропивницький) (М.Старицький), *Храмко* (Франко) (О.Маковей) та ін. В інших випадках, коли ЛХА виступають мовностилістичним засобом осуду існуючого ладу, письменники утворюють авторські ЛХА, які часто тільки правописом нагадують антропоніми і в такий спосіб лише формально задекларовують казковий жанр зовсім не казкових творів, де такі ЛХА вживаються. Напр. *Марко Пекельний* (Ю.Винничук), *Рудий Опришок*, *Залізний Король*, *Дівчина* (Р.Федорів).

Третя глава дисертації присвячена аналізу основних тенденцій розвитку нової української літературно-художньої антропонімії.

Зародження нової української літературно-художньої антропонімії, як і нової української літературної мови, пов'язується з ім'ям І.Котляревського. В "Енеїді", яка творилася на засадах класицизму, І.Котляревський продовжує традиції своїх попередників: головні персонажі іменуються неукраїнськими, далекими від народних антропонімами *Еней*, *Дідона*, *Турн*, *Сівілла*, *Латин*, *Хлорей* тощо, а простолюдини – традиційними народними. Пор.: "Еней... знайшов з троянців ось кого: *Педька*, *Терешка*, *Шеліфона*, *Панька*, *Охріма* і *Харка*, *Леська*, *Олешка* і *Сізьона*..." Однак така природна для староукраїнського антропонімікону функціонально-стилістична дистрибуція ЛХА у дусі класицизму мала для нього фатальні наслідки. Це було зумовлено рядом факторів: а) уперше в українській літературно-художній антропонімії через тематику та ідейний зміст "Енеїди", а також через схильність автора до етнографічного натуралізму паралельне, рівноправне функціонування двох антропоніміїчних підсистем (чужомовної та української народнорозмовної) було природним явищем; б) в "Енеїді" практично не знайшлося місця для книжних імен-церковнослов'янizmів, функціонально їх заступили українізовані латинські імена; в) переважна більшість народнорозмовних імен у тексті поеми має яскраво виражену позитивну оцінку.

Роль "Енеїди" І.Котляревського в історії української літературно-художньої антропонімії не слід кваліфікувати лише як деструктивну стосовно староукраїнського літературного антропонімікону. Тут І.Котляревський указує магістральний шлях подальшої еволюції літературно-художнього антропонімікону українців, демонструє велику вітальну силу літературно-художньої антропонімії на живомовній основі. Однак І.Котляревський та його послідовники Г.Квітка-Основ'яненко, Л.Боровиковський, П.Гулак-Артемівський більшою чи меншою мірою перебували під впливом ідеології класицизму, що суттєво позначилося на їх літературно-художній антропонімії. З одного боку, названі автори зуміли знайти відповідне застосування для церковнослов'янських іменних варіантів – для номінації духовних осіб (*дяк Ахванасій, дяк Симейон, отець Венедикт*), а також намагалися копіювати особливості функціонування одиниць різних антропонімії-них класів у народнорозмовному мовленні. З іншого боку, як данину класицизму оцінюємо використання прізвищ, прізвиськ та андронімів з прозорою доантропонімною семантикою та відчутною пейоративністю. ЛХА на зразок *Колупайчиха, Рідкоплуй, Чирячка, Псучиха, Ряблячиха, Швандюра* не корелюють ні з характером, ні з зовнішністю, ні зі звичками їх носіїв.

Не тільки на Наддніпрянщині, а й в Галичині, на Закарпатті розвиток української літературно-художньої антропонімії дошевченківської доби проходив під впливом канонів класицизму. Єдине, в чому творці літературної мови (в т. ч. й літературно-художньої антропонімії) на Закарпатті розходилися з письменниками-наддніпрянцями – це визначення ролі церковнослов'янщини в новій українській літературній мові. Якщо загальноукраїнська тенденція була спрямована на переведення церковнослов'янських у пасивний склад лексики, то на Закарпатті прагнули використати церковнослов'янську мову як основу української (руської) літературної мови. Тому в О.Духновича знаходимо псевдокласичні штучні ЛХА *Многомав, Чесножив, Мудроглав* та

щиро народні *Іванко, Федорец*. Пор. ще ЛХА А.Кралицького, О.Павловича: *Славолюб, Александрь, Феодоръ та Вѣра, Настя, Ваньо, Маря, Ганча*.

Т.Шевченкові та П.Кулішеві вдалося засвідчити якісно нову природу нової української літературно-художньої антропонімії в широких епічних полотнах поеми "Гайдамаки" та роману "Чорна рада".

Основу антропонімікону поеми "Гайдамаки" становлять реальні іменування історичних осіб або ж антропоніми, запозичені автором з народнорозмовного мовлення. Проте гомогенність іменувань персонажів-українців аж ніяк не уніфікує їх функціонально-стилістичного навантаження в тексті твору. Якщо ЛХА *Оксана, Микола* – цілком нейтральні, що виконують лише ідентифікаційну функцію, то регіональні іменні варіанти *Гандзя, Хведір*, які вживаються в одній з пісень кобзаря, мають відтінок фамільярності.

Т.Шевченко оригінально вирішує проблему номінації головного героя поеми "Гайдамаки". Залежно від сюжетних перипетій автор добирає відповідний антропонім чи неантропонімійне утворення, які б адекватно вказували на соціальний статус денотата або передавали душевний стан персонажів. Для автора головний герой – "*Ярема, сирота убогий*", для Лейби – "*Ярема, хамів син*", для Оксани – "*Серце моє, доле моя! Соколе мій милий!*". У гайдамаків *Ярема* стає *Галайдою*.

ЛХА *Галайда* характеризує його носія в конкретних обставинах. Чому ж *Ярему* не назвали *Голим* або *Бідою*? Т.Шевченка, мабуть, не влаштовувала прямолінійна однозначність цих ЛХА, власне, вичерпна характеристичність їх доантропонімійної семантики.

У поемі "Гайдамаки" Т.Шевченко по-новаторськи використовує чужомовні з походження ЛХА, наділяючи їх різними стилістичними функціями. Іменування реальних історичних осіб на зразок *Ян Собієський, Понятовський, Пац* та ін. виконують ідентифікаційну функцію та служать важливим елементом у зображенні конкретної

історичної доби.¹ Єврейські імена *Лейба*, *Хайка* наділені відчутною пейоративною експресією, а російські іменні пейоративи *Матрьоша*, *Параша* виступають своєрідними ознаками русифікованого міщанства. Пор.: “Коли хочеш грошей, Та ще й слави, того дива, Співай про *Матрьошу*, Про *Парашу*, радість нашу...”

У поемі вжито три антропоніми-церковнослов'янізми. Якщо ім'я старозавітного пророка *Ісаія* фігурує в уривку одного з псалмів і виступає елементом реалістичного зображення християнського обряду шлюбу (У церкві співали: “*Ісаія*, ликуй!”), то ім'я архистратига – *Михайл* набуває узагальненого значення народного заступника. Двічі в тексті поеми з негативною експресією вживається біблійний антропонім *Іуда*. Причому, один раз Іудою конфедерати називають *Лейбу*, наголошуючи тим самим на віроломності та брехливості корчмаря. Вдруге ЛХА *Іуда* вжито в авторській мові з іншим онімічним значенням – “єврей”. Пор.: “Умерла, панове”. “Лжеш, *Іудо!*” та “Ляхи заснули, а *Іуди* ще лічать гроші уночі, Без світла лічать бариші...”

Зразком неперевершеної стилістичної майстерності Т.Шевченка вважаємо літературно-художню антропонімію поеми “*Марія*”. На перший погляд може здатися, що поет довільно варіює церковнослов'янські та українські імена. Пор.: *Йосип*, *Марія*, *Іван* та *Семіон*, *Авраам*, *Ісаія*. Однак це тільки поверхове враження. Усі старозавітні пророки, а також іудейські священики іменуються виключно церковнослов'янськими іменними варіантами, а новозавітні – українськими. Батька *Івана Хрестителя*, іудейського священика, який як служитель культу належав до Старого Завіту, а як батько *Івана Хрестителя* – до Нового, Т.Шевченко називає “напівукраїнським” іменем *Захарій*, а не церковнослов'янським *Захарія*. Самого ж *Івана Хрестителя*, першого святого Нового Заповіту, в окремих випадках Т.Шевченко називає специфічно українським *Івась*, або *Івась удовиченко*. Називаючи заснов-

¹ Усього в поетичній творчості Т.Шевченка вжито 85 ЛХА-імен реальних історичних осіб, що становить приблизно 40 % літературно-художнього антропонімікону поетичних творів Кобзаря.

ників християнського віровчення українськими іменами. Т.Шевченко підкреслює глобальний, загальнолюдський, в т. ч. й український характер ідей християнства, чого не можна сказати про іудаїзм (пор. неукраїнські імена старозавітних пророків). Ця ідея Шевченком реалізується настільки послідовно і скрупульозно, що навіть *Марія*, ще не ставши Богоматір'ю, звертається до свого майбутнього чоловіка *Іосифе*, сам же автор послідовно називає його *Йосипом*.

П.Куліш, створюючи антропонімікон "Чорної ради", широко застосовує глибокі знання історичних документів доби козаччини. Поруч із іменами відомих історичних осіб (*Сомко, Остриця, Виговський, Юрко Хмельниченко, Тетеря* та ін.) автор використовує чимало ЛХА, почерпнутих із козацьких реєстрів та літописів, якими він називає вигаданих персонажів (*Богдан Черногор, Кирило Тур, Іван Юско, Гулак, Костомара* тощо). Значна частина ЛХА, якими іменуються вигадані герої, є вмотивованими, а тому їм притаманний певний характеристичний потенціал. Наприклад, *Василь Невольник* (був у "неволі в Кермані"), *Тарас Сурмач* (був за *сурмача* у полку Шрама) і т. п.

П.Куліш майстерно й реалістично використовує ЛХА для соціальної, національної чи моральної характеристики персонажів. Так, *джура* Б.Хмельницького *Іванець* стає *гетьманом Іваном Мартиновичем Брюховецьким*. Не втручаючись у структуру протоніма *Іванець*, П.Куліш робить цей ЛХА емоційно-оцінним. У тексті "Чорної ради" ЛХА *Іванець* часто вживається разом з оцінними апелятивами: [Іванець] "так собі чоловічок, простенький, тихенький"; "Діти мої, – каже [Іванець] тоненьким нищим голоском". Зневажлива емоційність апелятивів поширюється і на ЛХА *Іванець*, у структурі якого є також оцінний суфікс.

Літературно-художня антропонімічна творчість Т.Шевченка та П.Куліша хронологічно збігається з творчістю українських романтиків В.Забіли, М.Костомарова, А.Могили, М.Шашкевича, Я.Головацького, І.Вагилевича, М.Устияновича, А.Могильницького. Український романтизм як цілісна естетична система продовжує започатковану

І.Котляревським традицію формування літературного антропонімікону на живомовній основі. Однак письменники-романтики активніше використовують фольклорні джерела, а не обмежуються лише копіюванням антропонімікону сільських громад. Вони збагачують нову українську літературно-художню антропонімію численними ЛХА-історизмами, як правило, фольклорного походження. Пор.: *Іван, Ганнуся, Продан, Хмельницький, Наливайко, Боян* (М.Устиянович); *Богдан, Нечай, Лобода* (А.Могильницький); *Митуса* (М.Костомаров); *Жулин, Калина* (І.Вагилевич).

Хоча функціонально-стилістичні можливості літературно-художньої антропонімії письменників-романтиків середини ХІХ ст. є обмеженими, проте їх онімійна творчість, що спиралася на багаті фольклорні традиції, вписується в контекст якісно нових принципів творення нової української літературно-художньої антропонімії, апробованих Т.Шевченком та П.Кулішем.

На другу пол. ХІХ ст. припадає початок процесу структуралізації української літературно-художньої антропонімії за естетичними напрямками: реалізму (етнореалізму), романтизму, модернізму (психологізму, імпресіонізму). Напрямок етнореалізму в українській літературно-художній антропонімії започаткувала Марко Вовчок. Основними ознаками цього напрямку були: а) реалістичне до деталей відтворення реального антропонімікону зображуваного регіону і доби; б) переважна більшість ЛХА виконує лише ідентифікаційну функцію; в) натякова характеристичність поодиноких вмотивованих ЛХА маскується оповіддю від імені одного з персонажів літературного твору.

До прихильників напрямку літературно-художнього антропонімічного етнореалізму належав і Ю.Федькович. Однак основна заслуга Ю.Федьковича в історії української літературно-художньої антропонімії в тому, що йому вдалося розширити джерельну базу українського літературно-художнього антропонімікону. Завдяки Ю.Федьковичу українська літературно-художня антропонімія поповни-

лася численними іменними варіантами, а також прізвищами та прізвиськами, що побутують на заході України. Напр.: *Сидір Чабанюків, Сафат Зінич, Калина, Юрійко, Штефан, Глаш, Анниця, Одокія, Маріка* та ін. Окрім того, що названі регіоналізми стали важливим стилістичним засобом у творенні відповідного місцевого колориту, деякі з них (наприклад, *Сафат, Калина, Анниця*) з легкої руки Ю.Федьковича поширилися по всій Україні.

Окрім Марка Вовчка та Ю.Федьковича, до представників напряму літературно-художнього етнореалізму слід зарахувати А.Свидницького, Т.Бордуляка, М.Черемшину та ін.

Друга половина XIX ст. – період бурхливого кількісного і якісного розвитку української літературно-художньої антропонімії, що зумовлювався тематичним, ідейним, жанрово-естетичним розмаїттям української літератури цього періоду. Навіть у межах одного твору автор може змінювати виражальні акценти літературно-художньої антропонімії. Так, наприклад, у першій частині роману “Повія” – “У селі” Панас Мирний відтворює антропонімікон українського села середини XIX ст. у дусі етнореалізму. Тут вживаються традиційні антропоніми, які виконують лише ідентифікаційну функцію. У наступній частині роману – “У місті” літературно-художня антропонімія формується за різною соціальною ознакою, вживається чимало неукраїнських ЛХА. Так само важко сказати про ЛХА *Марічка, Анниця, Іванко* в “Тінях забутих предків” М.Коцюбинського: чи це данина принципам етнореалізму, чи це знак, символ авторських вражень від Гуцульщини? Тому літературно-художню антропонімію другої пол. XIX ст. можна кваліфікувати як універсальну. Універсального характеру їй надавав нешаблонний, гнучкий підхід авторів як до форми, так і до змісту ЛХА. Онімична семантика та форма ЛХА творилася не за якимись наперед визначеними зразками чи схемами. Для кожного конкретного твору в межах “антропонімічно можливого” та естетично доцільного творилася своєрідна літературно-художня антропонімія мікросистема

зі своїми структурними та семантичними особливостями.

Прикметною ознакою більшості соціально значущих ЛХА другої половини ХІХ ст. є наявність у них супровідних онімічних значень. У східноукраїнських авторів персонажі-українці, що належать до соціальної верхівки, іменуються або російськими, або зрусифікованими українськими антропонімами, а у творах письменників Західної України – германськими, польськими або полонізованими українськими. Напр.: “Мій батько хахол, то й *Бубкою* дражнили (...), я вже *Бубков*, а не *Бубка*” (І.Нечуй-Левицький).

У другій половині ХІХ ст. стає помітною просторова “експансія” української літературно-художньої антропонімії. У цей період до її складу ввійшло чимало адаптованих до норм української мови романських, германських, тюркських антропонімів, якими іменуються персонажі-румуні, цигани, євреї, німці, татари в оригінальних українських літературних текстах. Тільки в літературно-художній антропонімії М.Коцюбинського знаходимо молдовські *Замфір Нерон*, *мош-Діма*, *Маріора*, *Йона*; циганські – *Гіца*, *Раду*, єврейські – *Йосель*, *Абрум*, *Мойше*, татарські – *Алі*, *Асан*, *Джепар*, *Мемет*, *Нурла*, *Фатьма*, грецькі – *Годоракі* та ін.

Загальну тенденцію до ускладнення структури онімічної семантики ЛХА можна проілюструвати на прикладі літературно-художньої антропонімії І.Карпенка-Карого. В одній із ранніх п'єс драматург називає сільського глителя *Калиткою* (“Сто тисяч”), а в пізнішій комедії “Хазяїн” аналогічний тип пишеться *Пузир*. ЛХА *Калитка* містить односторонній прями́й натяк на грошлюбство денотата, а ЛХА *Пузир* передбачає набагато ширший спектр асоціативних характеристик його носія: *пихатість*, *захланність*, *багатство*, *тупість*..., які по черзі актуалізуються в різних епізодах комедії.

Модерністські прийоми функціонально-стилістичного навантаження ЛХА через свідоме авторське зміщення часових, просторових параметрів певних ЛХА знаходимо в повісті І.Франка “Петрії і Довбушу-

ки". Дія повісті відбувається в середині XIX ст., однак одним з її героїв виступає легендарний *Олекса Довбуш*, який жив щонайменше на століття раніше. Синхронізація ЛХА *Олекса Довбуш*, що належить конкретній історичній особі, з антропоніміконом (та героями) середини XIX ст. творить містичне тло повісті.

Від початку XX ст. в українській літературно-художній антропонімії стає панівною соціальна ознака. Нерідко національні, регіональні, об'єктно-вікові, експресивні конотації виражаються через призму соціального. Засновником соціологічного напрямку української літературно-художньої антропонімії став В.Винниченко. Чітка й послідовна соціальна диференціація ЛХА – одна з основних ознак антропонімії В.Винниченка. Так, нейтральні імена *Людмила*, *Максим* в оповіданні "Роботи" стають "підпільно-революційними" завдяки постійному їх уживанню з апелятивом "товариш/-ка": "Я перш усього не "добродійка", а "товаришка"... "товаришка Людмила", а ви для мене "товариш Максим". Соціально значущі ЛХА, орієнтовані на соціальну дистрибуцію реальних антропонімів чи антропомоделей, В.Винниченко підмінює у багатьох випадках ЛХА-експресивами, що передавали своєрідну класову оцінку денотатів. Експресія стає універсальним засобом вираження соціального. Це проявляється у тенденційному доборі або ж штучному творенні ЛХА-пейоративів, якими іменуються персонажі-представники паразитуючих соціальних прошарків. Пор. ще: поміщики *Самжаренко*, *Коростенко*, *Дурінда*, *Козолуп*, редактор *Моркотун* та ін. У структурі цих ЛХА немає жодних соціальних ознак, окрім пейоративності, що закладена в прямій доантропонімній семантиці ЛХА на зразок *Козолуп*. Пейоративність стала соціально значущою ознакою, своєрідним мовно-стилістичним засобом, що виражає класову ненависть до експлуататорів. Ступенюючи пейоративність ЛХА в оповіданні "Промінь сонця", В.Винниченко зумів передати належність денотатів до різних чинів військової ієрархії: поручик *Сидоркевич*, корнет *Сінайлов*, фельдфебель *Кирпа*, ефрейтор *Заборний*.

Українська літературно-художня антропонімія 20–30-х років ХХ ст. твориться за гіпертрофованою соціальною (класовою) ознакою. Соціологізація антропонімікону літературного твору для одних письменників – це спосіб підкреслити лояльність до більшовицького режиму, а для інших – один із методів його дискредитації.

ЛХА-радянізми творилися шляхом трансформації структури традиційних антропонімів або через антропонімізацію апелювативів чи навіть випадкових звукосполучень, що мало на меті продемонструвати не лише новизну таких ЛХА, а й вихолостити з їх онімічного значення національний компонент. Так, з *Мелашки* стає *Маїса* (М.Куліш), з *Марфи Галактіонівни – товариш Галакта*, з *Гапки – Жучок № 1*, а є ще персонаж *Жучок № 2* (М.Хвильовий). У функції соціально значущих, пролетарських ЛХА виступають прізвиська та псевдо *Анатема*, *Сатана* (І.Дніпровський). Причому від останнього кулеметника *Сафо* навіть утворює пестливий варіант: “*Сатанок! Голубчик! Дорогенький!..*”

Ворогів радянської влади іменують традиційними українськими прізвиськами із прямим, пейоративним доантропонімним значенням. У романі А.Головка “*Бур’ян*” куркулі *Матюха*, *Огир*, *Гнида*. У повісті Г.Епіка “*Перша весна*” *Онохрій Онохрїєвич Литка*, *Харло Бочка*, *Іван Сілович Гнида* – куркулі, *Товстодум* – радпрацівник з прокуркульськими настроями; у І.Дніпровського *Булюбаш-Бурульбаш* – петлюрівець, *Кувалда* – робітник з “капіталістическим настроєнієм”; *Максjuta Швайка* – міністр і сенатор, *Ясько Голомозий* – президент, *Жеребенко* – міністр (О.Слісаренко).

Однак було б помилкою вважати всю літературно-художню антропонімію радянського періоду вульгарно-соціологічною. Багато авторів творять ЛХА з складною багаторівневою структурою онімічної семантики, які виступають важливим мовностилістичним засобом іносказання. Показовим у цьому плані є один із найулюбленіших ЛХА О.Довженка – *Кравчина*. На перший погляд може здатися, що це ней-

тральний ЛХА, однак тоді важко пояснити, чому О.Довженко так часто називав своїх героїв (позитивних) *Кравчинами*. Очевидно, цей ЛХА О.Довженко вживає не без впливу відомих Шевченкових рядків: "Обізвався *Наливайко* – не стало *кравчини*" ("Тарасова ніч"). М.Максимович тлумачить слово *кравчина* так: "*Кравчина*: так называло себя Запорожское войско при Наливайке – не потому ли, что сей любимый их вождь сначала занимался шитьем кожухов, был кравец?" Отже, є всі підстави припускати, що ЛХА *Кравчина* містить натяк на те, що його носіями є персонажі, що "хотіли стати господарями у власному домі", а також засвідчує спадкоємність Шевченкових ідей (як на рівні форми, так і змісту).

Свідченням зрілості й високого рівня розвитку української літературно-художньої антропонімії ХХ ст. є спадкоємність, неперевність традицій, що проявляється не в копіюванні мовностилістичних прийомів попередників, а в їх подальшому вдосконаленні. Так, наприклад, О.Гончарові в одному реченні за допомогою кількох ЛХА, утворених в дусі найкращих традицій антропонімічного реалізму, вдалося подати вичерпну характеристику персонажа-денотата: "Крім *Баглая-молодшого*, є ще *Баглай-старший*, що за свій темперамент та задержуватість раніше був знаний на селищах як *Іван-дикий*, *Іван-рудий*, а з певного часу відомий більше як "*отой Баглай, що в Індії*", або просто *Віруньчин Іван*" ("Собор").

Як позитивне явище в історії української літературно-художньої антропонімії радянського періоду відзначаємо розширення її хронологічних меж. І.Біликом, В.Чмиром, П.Загребельним, Р.Федоровим, С.Скляренком, В.Маликом, С.Плачиндою та ін. практично було відтворено літературно-художній прототип реальної української антропонімії, починаючи з доби Київської Русі, а І.Білик у романі "Меч Арея" наважився подати протоукраїнський антропонімікон з V ст., аж по сьогодення.

Українські майстри слова, наділені непересічним мовним чуттям,

намагаються засобами літературно-художньої антропонімії впливати на формування “антропоніміїних уподобань” суспільства. Передусім вони борються зі скороминущою модою на окремі чужомовні імена. З цією метою використовується ряд стилістичних прийомів. Наприклад, О.Гончар та М.Ткач називають розбещених дівчат *Жанною, Ерікою, Лолою, Монікою, Катаріною*. Ю.Щербак відверто заявляє: “*Джин і Артур*, химери імен – єдина достоїнність зятя”.

Виділення сучасної української літературно-художньої антропонімії останнього десятиліття в окремий період історії нової української літературно-художньої антропонімії – аж ніяк не данина суспільно-політичній кон’юнктурі, а об’єктивна необхідність, зумовлена своєрідними, якісно новими процесами, що відбуваються в цьому шарі української оніміїної лексики, починаючи з кінця 80-х років ХХ ст.

Однією з найхарактерніших рис сучасної української літературно-художньої антропонімії є її інтелектуалізація, що, на наш погляд, зумовлена прагненням українських письменників подолати так званий хutorянський комплекс, який виявляв свою живучість в українській культурі ХІХ–ХХ ст. У сучасній українській літературно-художній антропонімії помітне бажання авторів ввести її в контекст світової культури як органічну і невід’ємну її частину. Показовою у цьому плані є новела О.Пахльовської “Координати болю”, де вжито єдиний ЛХА – символічне *Князь*, в якому прочитується то Володимир Великий, то Ісус Христос: “*Князю, охрестить киян!*” та “*Князю, перехрестить киян*”.

У романі В.Ковтуна “Милая Маруся” ряд ЛХА органічно вписується у парадигму реалій світової культури: поетеса *Жоржину*, яка не відзначалася особливо твердими моральними принципами, називають “*богемною Магдалиною*”; чекіста *Торбохватова* – *Расстреллі*. Характерною рисою мовлення персонажів-митців є гра ЛХА на зразок: “Ти б нагадала *Аскольду й Діру*, що в тебе дома Рюрик”, – так подруга радить подрузі нагадати режисерові *Аскольдові* (*Аскольд і Дір*), який залицяється, що в неї є чоловік (*Рюрик*), високопоставлений партфункціо-

нер.

Сучасні українські письменники намагаються використати ЛХА як мовностилістичний засіб відображення суб'єктивного світу митця. Власне, ЛХА відводиться роль важливого стилістичного засобу, покликаного засвідчити суб'єктивне несприйняття навколишнього світу їх автором. Так, Ю. Андрухович у романі "Московіада" (1993) називає головного героя незвичним іменем – *Отто фон Ф.*, що є авторською спробою означити чужорідність героя навколишньому середовищу. А "навколишнє середовище" справді фантазмагоричне, в чому можна пересвідчитися, лише ознайомившись з ЛХА, якими названо решту персонажів: "*Рамазанов Муртаза* чи, може, *Муртазасв Рамазан*"; "представник "рускоязычного" населення українського півдня *Арнольд Горобець*"; "поет-наркоман *Новаковський* на прізвисько *Новокаїн*, інша версія *Ваня Каїн*"; "народна артистка *Марфа Сукіна*"; капітан *Цибульков*, "командір загону по винищенню щурів імені Ферабундо Марті". Можна сперечатися, чи вульгарність окремих ЛХА не суперечить постмодерністським естетичним принципам, проте незаперечним є факт, що ці ЛХА служать колоритним мовностилістичним засобом, що засвідчує авторське несприйняття радянської дійсності.

У "Висновках" узагальнено результати дослідження, з яких найголовнішими є:

1. Іманентною ознакою української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст. є постійно відтворювана ілюзія її тотожності з реальною антропонімією, чого творці літературно-художньої антропонімії досягають, використовуючи загальнонаціональну антропонімію номенклатуру, враховуючи антропонімії норми при творенні якісно нових онімічних одиниць – ЛХА. Адже автори літературно-художніх текстів прагнуть, щоб їх ЛХА сприймалися як власні особові назви. Тому паралельне співіснування літературно-художньої та загальнонаціональної антропонімії у лексичних системах з тривалою традицією є взаємозумовлене. Без літературно-художньої антропонімії

не може нормально функціонувати й розвиватися загальнонаціональний антропонімікон, а існування літературно-художньої антропонімії без антропонімії реальної взагалі немислиме.

2. ЛХА – це власна назва літературного героя, тобто дійової особи літературно-художнього твору. До складу ЛХА не слід зараховувати антропонімів, які хоч і вживаються у тексті художнього твору, але називають не літературних героїв, а реальних чи легендарних осіб, чії імена з певної причини згадуються у літературно-художньому тексті. Напр.: “Ти його зараз студіюєш, *Гегеля*” (М.Хвильовий); “На вовка неслава, а з’їв овець *Сава*” (М.Стельмах). Якщо ЛХА є об’єктом вивчення літературно-художньої антропоніміки, то антропоніми-неЛХА, які вживаються в літературно-художньому тексті, є об’єктом дослідження стилістичної антропоніміки.

3. Онімична семантика ЛХА має, як правило, тривірневу структуру: а) енциклопедичний рівень (авторська вербальна характеристика денотата-персонажа); б) власне онімний рівень (соціальні, національно-регіональні, часові, інформативно-оцінні конотації, експоновані структурою ЛХА); в) рівень доонімної семантики (внутрішня форма ЛХА). У літературно-художній антропонімії узгодженість або ефект контрасту між енциклопедичним компонентом онімичного значення та доантропонімною семантикою саме забезпечує відновлюваність останньої, а власне онімичне значення ЛХА також часто розкривається на тлі енциклопедичного. Напр.: глитаї *Калитка*, *Пузир*; оратор *Зайка*; демагог *Пустодзвоненко* тощо.

4. Оскільки українська літературно-художня антропонімія належить до мовленнєвого рівня, то онімична семантика ЛХА має несаможиттєвий характер, вона нерозривно пов’язана з фабулою літературно-художнього тексту. Якщо ЛХА як на рівні плану змісту, так і плану вираження виходить за межі літературно-художнього тексту, тоді створюються умови для засвоєння таких ЛХА мовою, що, однак, призводить до втрати такими онімичними одиницями статусу ЛХА. Напр.:

Кирпа Гнучкошиєнков, Володька Лобода, баба Параска і баба Палажка і т. п.

5. Українській літературно-художній антропонімії кінця XVIII – XX ст. притаманні ряд власне українських рис, які не характерні, наприклад, для російської, польської, чеської літературно-художніх антропонімій. Національна специфіка української літературно-художньої антропонімії досліджуваного періоду зумовлюється особливостями культурно-історичного розвитку українського народу. Такими власне українськими рисами вважаємо: а) нова українська літературно-художня антропонімія зародилася в рамках класицизму, тоді як більшість нових слов'янських літературно-художніх антропонімій – на ґрунті романтизму чи реалізму; б) для української літературно-художньої антропонімії характерна надзвичайно висока питома вага національно/регіонально значущих ЛХА, що становить близько 22 % українського літературно-художнього антропонімікону кінця XVIII – XX ст.; в) тривалий час впродовж останніх двох століть українська літературно-художня антропонімія функціонувала у рамках так званої “неповної літератури”, що й зумовило певну “неповноту” нової української літературно-художньої антропонімії. Слабо або й зовсім не представлені в українській літературно-художній антропонімії кінця XVIII – XX ст. ЛХА, що репрезентують окремі естетичні напрями й течії, а також ЛХА на позначення персонажів, представників найвищої державної еліти; г) тільки в середині XX ст. нова українська літературно-художня антропонімія утвердилася на всій території України, а також на більшості українських етнічних земель.

6. За стилістичною функцією українські ЛХА кін. XVIII – XX ст. розподіляються на чотири групи: нейтральні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні. Названі чотири стилістичні типи ЛХА корелюють з чотирма функціями ЛХА: Зарахування певного ЛХА до одного з чотирьох стилістичних типів не означає відсутності в нього ознак іншого стилістичного типу, які проявляються меншою мірою.

Ознак певного функціонально-стилістичного типу ЛХА набуває завдяки його конкретній стилістичній значущості: соціальна, національно-регіональна, часова, інформаційно-оцінна. Ідеологічним ЛХА притаманна політико-оцінна стилістична значущість, а дейктичним – власне ідентифікаційна. Стилістична значущість номінативних ЛХА обмежується виконанням ними лише ідентифікаційної функції.

7. За нашими підрахунками, виразниками стилістичної значущості ЛХА виступають: словотворчі засоби ($\approx 46\%$); лексичні засоби ($\approx 31\%$); фонетичні засоби ($\approx 16\%$); синтаксичні засоби ($\approx 5\%$); морфологічні засоби ($\approx 1\%$). Близько **1%** українських ЛХА кін. XVIII – XX ст. стають стилістично значущими завдяки екстралінгвальним засобам.

Вважаємо абсолютно невиправданими окремі випадки недотримання правил українського правопису в написанні ЛХА, якщо така помилкова орфограма не виступає експонентом стилістичної значущості ЛХА (пор. *Самойленко, Ситий-їсти-не-хоче, Рогнеда, Хенріх* тощо).

8. Українські ЛХА кін. XVIII – XX ст. неоднорідні за походженням. Особливий статус літературно-художньої антропонімії в онімічній системі української мови передбачає й значно ширшу її джерельну базу, ніж у решті онімічної лексики. Залежно від того, скільки проміжних етапів було на шляху набуття лексею статусу українського ЛХА, ми розрізняємо примарні, секундарні, терціальні ЛХА.

Примарні, або первинні ЛХА, за нашими підрахунками, становлять близько 6 %, вторинні – 90 %, терціальні – 4 % від загальної кількості досліджуваних нами українських ЛХА.

9. Вплив української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст. на розвиток національного антропонімікону проявляється по-різному серед одиниць різних антропонімічних класів. Найбільш помітним є вплив української літературно-художньої антропонімії на становлення і розвиток офіційного іменника українців, а також на репертуар прізвиськ. Мінімальним є вплив літературно-художньої антропонімії на розвиток прізвищ та імен по батькові, а на

традиційні антропонімійні класи андронімів, патронімів, матронімів українська літературно-художня антропонімія практично не впливає.

10. Українські ЛХА кінця XVIII – XX ст. виступають важливим мовностилістичним засобом характеристики і оцінки персонажів-денотатів за соціальною, національною чи регіональною ознаками, а також за особливостями характеру, поведінки, вчинків літературного героя і т. д.

Стилістичної значущості літературно-художній антропонім набуває завдяки встановленню причин створення чи вибору письменником конкретного ЛХА і присвоєння його певному літературному герою. Вмотивованість ЛХА забезпечує його стилістичну значущість. Репертуар мотиваційних ознак в українській літературно-художній антропонімії кінця XVIII – XX ст. досить різноманітний.

За нашими підрахунками, мотиваційними ознаками для українських ЛХА кінця XVIII – XX ст. послужили:

а) національне або регіональне походження літературного героя (для 22,6 % ЛХА, у т. ч. регіональна ознака – у 3,8 % від загальної кількості ЛХА). Напр.: *Наталка Полтавка, Сафат Зінич, Аниця, Штець, Хведір, Мусей Сидорович Сопелка, Пайкуш, Рітмайстер* тощо;

б) відповідність ЛХА історичній добі, в якій живе і діє літературний герой (для 13,3 % ЛХА). Напр.: *Ратибор, Аскольд, Олелько Другий, Арсен соль Гріссон, дель Ур* тощо;

в) соціальне походження літературного героя (для 8 % ЛХА). Напр.: *Гаркун-Задунайський, Надезя, Семафоренко, Непийліки*;

г) об'єктно-вікові характеристики літературних героїв (для 3,6 % ЛХА). Напр.: *Забрющенко, Довбущук, Верковичівна, Ларисович*;

г) авторські симпатії чи антипатії до літературних героїв (для 9,5 % ЛХА). Напр.: *Гандзуня, Олюнька, Антошило, Сатанок*;

д) особливості характеру, зовнішності та психологічного стану літературного героя (для 21 % ЛХА). Напр.: *Прогульбицький, Тема*

Касальська, Кривдунський, Коростенко, Колодинський, Катря Чайчи-ха, Казибрід, І.І.Сам;

е) намагання письменника через ЛХА дати ідеолого-політичну оцінку персонажу (для 1 % ЛХА). Напр.: *Сталін, Ленін, Передеримутер, Гнусеску;*

є) прагнення вказати на реального прототипа літературного героя (для 1 % ЛХА). Напр.: *Жалівницький, Храмко, Митро Полит, Йикьстархрев.*

Близько 20 % українських ЛХА кінця XVIII – XX ст. глумачаться двома і більшою кількістю мотиваційних ознак. Серед двоознакових ЛХА найпоширенішими є такі комбінації: соціальне й національне походження літературного героя (для 4,8 % від загальної кількості ЛХА); соціальна та хронологічна ознака (3,2 %); авторські симпатії чи антипатії до літературного героя та його особливості характеру, зовнішності (6,7 %); об'єктно-вікові характеристики літературного героя та його регіональне походження (1 %). Пор.: *Зіверт, Тагабат, Золотаревський, Степашка; Дмитро Костів Полошинський, Доброгост, Еutihій; Енко, Тризубенко; Легезаня, Петрієва* і т. д. Мотиваційними ознаками для української літературно-художньої антропонімії досліджуваного періоду можуть також виступати: милозвучність ЛХА, його здатність утворювати римувальні пари, бажання автора уникнути онімічної паронімії чи омонімії у рамках одного літературно-художнього тексту, намір автора увічнити в літературному творі ім'я дорогої людини, індивідуальні авторські асоціації, що викликають певні ЛХА, антропонімії уподобання письменника, глибина його обізнаності з кількісним та якісним складом, особливостями функціонування антропонімікону певної доби тощо.

Специфіка літературно-художньої антропонімії номінації полягає не стільки у доборі мотиваційних ознак, скільки у виборі конкретних мовних засобів, що дозволяють реалізувати певну мотиваційну ознаку у створюваному ЛХА. Оригінальність, нетрадиційність вибору

мовних засобів для реалізації мотиваційної ознаки, їх висока мовна вартість забезпечують непересічну художню вартість ЛХА.

11. Українська літературно-художня антропонімія розвивалася у контексті розвитку і становлення нової української літературної мови, проте очевидними є певні особливості цього процесу, що зумовлені специфічною природою ЛХА. Будучи невід'ємним, а іноді й вузловим компонентом естетично-образної канви літературно-художніх текстів, українська літературно-художня антропонімія, авторська за походженням, більше, ніж апелятивна лексика, залежить від літературного методу та ідейно-естетичних уподобань письменника. Цим, на нашу думку, й зумовлюються певні особливості розвитку цієї онімічної підсистеми української літературної мови, що позначається й на періодизації нової української літературно-художньої антропонімії.

12. В історії нової української літературно-художньої антропонімії можна виділити щонайменше п'ять періодів.

I період (1798 – 30-і р. XIX ст.). Сюди належить літературно-художня антропонімія І.Котляревського, Л.Боровиковського, П.Гулака-Артемовського, Г.Квітки-Основ'яненка та ін. До специфічних ознак нової української літературно-художньої антропонімії періоду становлення зараховуємо: заперечення староукраїнської літературно-антропонімії традиції, яка базувалася на широкому використанні ЛХА-церковнослов'янзмів; орієнтація на народнорозмовний антропонімікон як основне джерело літературно-художньої антропонімії. Водночас нова літературно-художня антропонімія дошевченківської доби, що ґрунтувалася на засадах класицизму, не змогла подолати двох суттєвих недоліків: антропонімічного натуралізму та емоційно-експресивної незбалансованості ЛХА. Негативно позначилася на кількісному та якісному складі літературно-художньої антропонімії I періоду вузькоговіркова її база.

II період (1838 – 50-і р. XIX ст.) – літературно-художня антропонімія Т.Шевченка та П.Куліша. Основоположникам нової літератур-

ної антропонімії вдалося створити поліфункціональну, стилістично диференційовану онімійну систему на широкій діалектній базі та з практично необмеженими характеристичними й оцінними можливостями. Реалістичність та функціонально-стилістична доцільність – ось два основні чинники, що врегульовують уживання гетерогенних та гетерохронних ЛХА Т.Шевченка і П.Куліша.

III період (друга пол. XIX ст.), (ЛХА Марка Вовчка, Ю.Федьковича, І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І.Франка, О.Кобилянської, Лесі Українки, М.Коцюбинського, М.Старицького, В.Стефаника та ін.). На третьому етапі розвитку нова українська літературно-художня антропонімія поширюється і на терени Галичини та Буковини; вирішується проблема функціонально-стилістичного співвідношення загальнонаціонального і регіонального в літературно-художній антропонімії. Спостерігається активний процес структуризації нової літературно-художньої антропонімії за естетичними напрямками: реалізму (етнореалізму), романтизму, модернізму (психологізму, імпресіонізму, футуризму). На цьому етапі розвитку літературно-художня антропонімія перебирає на себе окремі кодифікаційні функції, зокрема стосовно іменника українців.

IV період (поч. XX ст. – середина 80-х р. XX ст.), (В.Винниченко, М.Хвильовий, М.Куліш, Б.Антоненко-Давидович, О.Слісаренко, І.Дніпровський, Г.Епик, А.Головка, І.Микитенко, О.Корнійчук, Г.Косинка, М.Івченко, О.Гончар, О.Довженко, М.Стельмах, В.Шевчук, С.Пушик, Р.Федорів, В.Яворівський та ін.). Внаслідок політичних катаклізмів 1914–1919 р. було порушено природний процес розвитку нової української літературно-художньої антропонімії. Соціологізм став основним і визначальним критерієм у творенні ЛХА цього періоду. Проте вульгарний соціологізм спричинився до помітного спрощення навіть соціального спектру ЛХА у порівнянні з літературно-художньою антропонімією попереднього періоду. Соціальна значущість ЛХА XX ст. часто зводилася до реалізації заполітизованої бінарної опозиції

“ЛХА персонажа-радянської людини – ЛХА персонажа-ворога соціалізму”. Абсолютизація соціальної ознаки ЛХА мала вкрай негативні наслідки: вона привела до суттєвого звуження виражальних можливостей ЛХА.

Письменники, що не сприйняли вульгарно-соціологічного принципу творення літературно-художньої антропонімії, продовжували багаті традиції попередників, часто використовували ЛХА як засіб іносказання.

В період (від кінця 80-х р. ХХ ст.) (Ю. Андрухович, В. Діброва, В. Ковтун, І. Калинець, Л. Кононович, О. Пахльовська, О. Забужко, Ю. Покальчук, Ю. Тарнавський, О. Ульяненко та ін.). Попри очевидний динамізм та еkleктизм сучасного українського літературно-художнього антропонімікону, чітко простежується прагнення його творців інтелектуалізувати та естетизувати сучасну українську літературно-художню антропонімію. Активно заповнюються лакуни в українському літературно-художньому антропонімічному просторі, які існували впродовж ХХ ст. через заполітизованість літературного процесу в радянській Україні, а також через роздільний розвиток української літературно-художньої антропонімії в Україні та серед української діаспори.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Ім'я для дитини в українській родині: словник-довідник. – Ужгород: Просвіта, 1993. – 116 с.
2. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст. – Ужгород, 1995. – 120 с.
3. Назви осіб у драмах Івана Франка // Культура слова. – 1986. – Вип. 31. – Ї. 20–23.
4. Офіційні та розмовні варіанти // Укр. мова і літ. в шк. – 1986. – № 6. – С. 63–64.
5. Региональные и общенациональные варианты антропонимов // Региональное и общенациональное в ономастике. Тезисы докл. межвузовской науч. конф., посвященной 400-летию г. Тюмени. --

- Тюмень, 1986. – С. 32–33.
6. Стилiстичнi функцiї антропонiмiв-iсторизмiв у творчостi Т.Г.Шевченка // Тези доповiдей наук.-практ. конф., присвяченої 175-рiччю з дня народження Т.Г.Шевченка. – Ужгород, 1989. – С. 36.
 7. Стилiстична роль антропонiмiв в оповiданнях Iвана Франка // Тези допов. IV конф. молодих вчених УжДУ. – Ужгород, 1989. – С. 151.
 8. Антропонiми як один iз засобiв характеристики персонажiв М.Коцюбинського // Обласна наук.-практ. конф., присвячена 125-рiччю з дня народження М.М.Коцюбинського. – Ч. II. – Чернiгiв, 1989. – С. 52–54.
 9. Словообразовательное варьирование личных имен в восточнославянских языках // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках. Тезисы докл. Республ. конф. (5–6 октября 1989 г.) – Ч. II. – Гродно, 1989. – С. 121–123.
 10. Особливостi функцiонального розвитку iменника словакiв та українцiв // Науково-технiчна революцiя i сучаснi процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови. Тези допов. Республ. конф. – Ужгород, 1989. – С. 11–13.
 11. Словотворче варiювання власного iменi людини // Семасiологiя i словотвiр. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 56–59.
 12. Особливостi вживання антропонiмiв у творах Федора Пoтушняка // Тези народознавчої наук.-практ. конф., присвяченої 160-рiччю вiд дня народження Т.Легоцького. – Мукачево, 1990. – С. 119–121.
 13. Про соціальне в українській антропонiмiї // Укр. мова i лiт. в шк. – 1990. – № 10. – С. 49–51.
 14. Вiдображення соціально-політичних змін в українській літературно-художній антропонiмiї 20-х рокiв ХХ ст. // Шоста ономастична республiканська конф. 4–6 грудня 1990. Тези допов. – Ч. I. – Одеса, 1990. – С. 102–103.
 15. Вплив соціальних факторiв на розвиток української антропонiмiї

- // Новые разработки в области естественных и гуманитарных наук. – Ч. II. – Ужгород, 1990. – С. 338–344.
16. Характеристичний потенціал словотворчих ресурсів української літературно-художньої антропонімії // Методичні читання “Словотвірна та семантична структура української лексики”, присвячені пам’яті засновника дериватологічної школи в Україні проф. Івана Ковалика. Тези допов. – Львів, 1991. – С. 25–26.
 17. Походжене літературного язика югославянских Руснацох та українски бешеди карпатского района // Нова думка. – Вуковар. – 1991. – № 6. – С. 34–36.
 18. Югославянски Русини у призми словацко-українских культурних одношеньох стредком XIX століття // Шветлосц. – Нови Сад. – 1991. – № 3. – С. 58–62.
 19. Індивідуально-стильові особливості вживання антропонімів у оповіданні Григора Тютюнника “Оддавали Катрю” // Гр. Тютюнник. Тези допов. Респ. конф., присвяченої 60-річчю від дня народження письменника. – Луганськ, 1991. – С. 110–112.
 20. Мовна ситуація на Закарпатті у міжвоєнний період // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С. 56–59.
 21. Літературно-художня антропонімія як джерело розвитку національного іменника українців // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 35–40.
 22. Літературно-художня антропонімія як мовно-стилістичний засіб розкриття характеру персонажів // Укр. мова і літ. в шк. – 1993. – № 7. – С. 36–39.
 23. Про статус літературної мови русинів Югославії // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наук. конф. “Українські Карпати: етнос, історія, культура” (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.) – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 69–76.
 24. Про статус і роль літературно-художньої антропонімії в національній антропосистемі // Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. Slovenská onomastická konferencia. Nitra 19–20.

- mája 1994. Zborník referátov. – Bratislava–Nitra, 1994. --- S. 166–170.
25. У пошуках феномена літературної мови // Післямова до Ф.Тіхий. *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі*. Перекл. з чеськ. Л.Белея, М.Сюська. – Ужгород, 1996. – С. 156–162 (У співавт. з М.Сюськом).
26. Літературно-художні імена-символи // *Культура слова*. – Вип. 46–47. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 63–67.

Summary

Belei L.O. Ukrainian anthroponyms of belles-lettres style of late 18th – 20th centuries (manuscript). Thesis submitted for Dr.Sc. (Philology) Degree. Speciality 10.02.01 – Ukrainian language. Uzhhorod State University. Uzhhorod, 1997.

In the thesis functional stylistic peculiarities of Ukrainian anthroponyms of belles-lettres style of late 18th – 20th centuries are studied. The investigation is carried out on the basis of about 40,000 records of belles-lettres style anthroponyms in the works of Ukrainian literature of late 18th – 20th centuries.

Белей Л.О. Украинская литературно-художественная антропонимия конца XVIII – XX вв. (рукопись). Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Ужгородский государственный университет. Ужгород, 1997 г.

В диссертации исследуются функционально-стилистические особенности украинской литературно-художественной антропонимии конца XVIII – XX вв. Исследование выполнено на материале приблизительно 40 тыс. фиксаций литературно-художественных антропонимов в произведениях украинской литературы конца XVIII – XX вв.

Ключові слова: літературно-художня антропоніміка, літературно-художній антропонім, онімічне значення, денотат-персонаж, мотиваційна ознака, конотація, стилістична функція.

L. Belei

Підлясно до друку 3. 03. 97 р. Формат 60 х 84/16. Друх. арк. 3,0. Зам. 2634. Тираж 100.
294013, м. Ужгород, вул. Гагаріна,101. Відкрите акціонерне товариство "Патент".

AB 37.252